

УДК 346.9

Олена Зельдіна,*докт. юрид. наук, професор, завідувач сектору
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України*

ЗАХИСТ ПРАВ ІНВЕТОРІВ ЯК СКЛАДНИК ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано загальне і спеціальне законодавство України щодо захисту прав інвесторів. Автором приділено увагу Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та до інших законодавчих актів», який кардинально змінив процесуальне законодавство України. У статті зазначається, що спеціальне законодавство щодо захисту прав інвесторів не відповідає цілям сталого розвитку, є застарілим та негативно впливає на інвестиційну привабливість України. Автором запропоновано ухвалити спеціальні норми права, які будуть відповідати сучасним умовам інвестування та забезпечать чіткий механізм застосування державних гарантій захисту прав інвесторів без будь-яких обмежень.

Ключові слова: захист прав інвесторів, загальне законодавство, спеціальне законодавство, державні гарантії, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Негативна ситуація, що склалася в економіці України, потребує негайного зростання капіталовкладень для вирішення наявних проблем. Доходна частина Державного бюджету України не дозволяє забезпечити фінансові потреби держави, а тому сприяти вирішенню проблем в економіці України можна шляхом зростання інвестиційних надходжень. Отже, законодавець повинен забезпечити інвестиційну привабливість України, що дасть змогу вирішити проблеми, які є в економіці України. Одним зі складників інвестиційної привабливості держави є рівень правової захищеності інвестора, який забезпечується законодавством країни реципієнта і міжнародними договорами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що пов'язані із захистом прав інвесторів, розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями, серед яких: О. П. Подцерковний [1], Д. М. Притика [2], О. Г. Хрімлі [3] та інші. Проте проблеми у сфері захисту прав інвесторів досі залишаються не вирішеними.

Мета цієї статті – проаналізувати законодавство України щодо захисту прав інвесторів, виявити наявні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України щодо захисту прав інвесторів є сенс поділити на загальне та спеціальне. Загальними нормами права передбачаються можливості захисту прав усіх суб'єктів господарювання, в тому числі інвесторів. Спеціальними нормами права встановлюються особливості захисту прав

саме суб'єктів інвестиційної діяльності. Загальне і спеціальне законодавство передбачає позасудову та судову форми захисту прав, яким притаманні різні способи захисту прав інвесторів та на яких є сенс зупинитися детально.

Загальне законодавство щодо захисту прав інвесторів. Позасудова форма захисту прав суб'єктів господарювання, в тому числі інвесторів, передбачає декілька способів реалізації, які встановлено загальним законодавством України. Так, ЦК України закріплює, що захист прав і інтересів інвесторів здійснює Президент України, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, нотаріус, а також встановлено право на самозахист.

Судова форма захисту прав суб'єктів господарювання, яка може застосовуватися також і до інвесторів, передбачає способи захисту прав, що закріплені загальними нормами права в Цивільному (ст. 16) та в Господарському (ст. 20) Кодексах України.

Реалізувати способи захисту прав, які передбачено матеріальним законодавством, можна за допомогою процесуальних норм права. 2017 року процесуальне законодавство України зазнало значних змін. Так, 03.10.2017 Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та до інших законодавчих актів» [4], який кардинально змінив процесуальне законодавство України. Отже, має місце

реформа судової системи України, яка передбачає низку новел як із позитивними, так і з негативними наслідками для інвесторів.

Насамперед доцільно відзначити повернення законодавця до трирівневої інстанційної системи судів. Так, Верховний суд визначено як єдину касаційну інстанцію України, яка може розглядати справи у складі колегії, палати, об'єднаної палати або Великої палати. Чотирирівнева інстанційна система судів, яка існувала до ухвалення змін процесуального законодавства, передбачала, по суті, дві касаційні інстанції та продемонструвала свою неієднотність, неповороткість й громіздкість. Тому повернення до єдиної касаційної інстанції, без сумніву, має позитивне значення для судової системи загалом, а також для інвесторів зокрема. Цей крок законодавця дозволить вирішити проблему повторного касаційного оскарження певної категорії спорів і прийняття різними касаційними інстанціями протилежних рішень.

Позитивним кроком судової реформи є спроба законодавця уніфікувати цивільний, господарський і адміністративний процеси, а також узгодити між собою юрисдикцію цих судів. Так, процесуальними нормами права чітко зазначено, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах. А у порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Є сенс звернути увагу на деякі категорії спорів, які не могли поділити між собою суди різної юрисдикції. Так, у новій редакції ГПК України вирішено постійну дилему між господарськими і адміністративними судами та визначено, що до юрисдикції господарських судів належать справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності. Виняток робиться стосовно актів (рішень) суб'єктів владних повноважень, прийнятих на виконання їхніх владних управлінських функцій, та спорів, стороною яких є фізична особа, котра не є підприємцем. Ці спори віднесено до юрисдикції адміністративного суду.

Розмежовано компетенцію господарських та цивільних судів стосовно спорів про захист

ділової репутації. Так, до господарської юрисдикції віднесено справи у спорах про захист ділової репутації, крім тих, де стороною є фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою. Спори про захист ділової репутації, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою, розглядаються цивільними судами.

Нове процесуальне законодавство України вирішує проблему, пов'язану з похідними вимогами. Так, до господарської юрисдикції законодавець відносить вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, визнання недійсними актів, що порушують права на майно (майнові права), якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав чи спору, що виник із корпоративних відносин, якщо цей спір підлягає розгляду в господарському суді і переданий на його розгляд разом із такими вимогами. ЦПК України встановлює, що у порядку цивільного судочинства розглядаються вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами. У КАС України чітко зазначено, що адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом із ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і перебуває на розгляді відповідного суду. У сукупності ці норми права дозволяють вирішити проблему, пов'язану з необхідністю звертатися до різних судових юрисдикцій для розв'язання єдиної спірної ситуації.

Отже, законодавець узагальнив проблеми, які існували на практиці у процесі розмежування підвідомості деяких категорій спорів, та уточнив юрисдикцію цивільного, господарського та адміністративного судів.

Законодавство України закріплює ієрархію правових актів за їх юридичною силою. Тому своєчасною є ст. 11 ГПК України, яка встановлює верховенство права та джерела права, що застосовуються судом. Так, відповідають Конституції України норми права, які передбачають, що суд: у розгляді справи керується принципом верховенства права, розглядає справи відповідно до Конституції України, застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України, застосовує під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини

і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права, застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. До позитивного можна віднести положення аналізованої статті, яке передбачає, що у разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили, а у разі невідповідності правового акта міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, суд застосовує міжнародний договір України.

Проте не всі положення даної норми права є прийнятними. Спірною є норма права, що закріплює можливість у разі, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, не застосовувати такий закон чи інший правовий акт, а застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії. У такому разі суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України. Отже, зазначена норма права дозволяє суду, по суті, взяти на себе юрисдикцію Конституційного Суду України й вирішити, відповідає чи ні закон або інший правовий акт Конституції України. Ця норма права грубо порушує ст. 147, 150 Конституції України [5], в яких передбачено, що вирішення питання щодо конституційності закону чи іншого правового акта є виключною компетенцією Конституційного Суду України. А ст. 151 Конституції України встановлює, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Підводячи підсумки аналізу новітніх норм процесуального законодавства України, доцільно визнати, що необхідність проведення судової реформи в Україні назріла вже давно. Низка норм права, які передбачено новим процесуальним законодавством, дозволяє врахувати сучасні вимоги інвесторів щодо захисту їхніх прав, що має стати

запорукою наближення до європейської системи права. Проте поспішність прийняття нових редакцій процесуальних норм права призвела до негативних наслідків, зокрема, мають місце суперечливі, не чіткі норми права, а також норми з корупційним складником й інші проблемні питання.

Спеціальне законодавство щодо захисту прав інвесторів. Крім загальних норм права, питання захисту прав інвесторів регулюються також спеціальними нормами права. Спеціальні норми права встановлюють особливості захисту прав саме суб'єктів інвестиційної діяльності. Так, у ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [6] дається визначення терміна «захист інвестицій». У цій статті зазначено, що з метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. Державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантії. Отже, законодавцем встановлено, що державні гарантії захисту інвестицій не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Але саме зобов'язання держави щодо фінансового регулювання господарської діяльності, встановлення фінансових пільг (податкових, митних) є найважливішими питаннями у виборі країни для вкладення інвестиційних коштів та основою для розрахунку подальшої економічної діяльності суб'єкта інвестиційної діяльності. Таким чином, Закон України «Про інвестиційну діяльність» містить декларацію про державні гарантії, що не дозволяє їх практичне застосування інвесторами для захисту своїх законних прав та інтересів.

Питання захисту прав інвесторів регулюються також Законом України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» [7], який було прийнято в 1991 році. З 1991 року цей закон не змінювався, а тому не відображає сучасної економічної ситуації в Україні, а також не закріплює механізм захисту прав інвесторів. Це свідчить про формальність зазначених норм права.

ГК України, крім загальних норм права щодо захисту прав суб'єктів господарювання, також передбачає гарантії захисту прав безпосередньо суб'єктів інвестиційної діяльності, серед яких можна виділити такі:

а) застосування державних гарантій захисту іноземних інвестицій у разі зміни законодавства про іноземні інвестиції (п. 2 с. 397 ГК України). ГК України не передбачає обмежень для застосування гарантії від зміни законодавства щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. Дана гарантія застосовується на вимогу іноземного інвестора щодо будь-яких питань, якщо змінилося законодавство порівняно з тим, яке діяло на момент вкладення інвестицій;

б) гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб (п. 4 ст. 397 ГК України);

в) компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам (п. 5,6,7 ст. 397 ГК України);

г) гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій (ст. 398 ГК України);

д) гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності (ст. 399 ГК України).

Негативним прикладом ставлення законодавця до гарантій захисту прав інвесторів є прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та інших законодавчих актів» [8] від 25.03.2005, який набув чинності 31.03.2005. Відповідно до цього законодавчого акта були скасовані пільги і гарантії для інвесторів у спеціальних економічних зонах, на територіях пріоритетного розвитку, а також в умовах інших різновидів спеціального режиму господарювання.

Скасування пільг і гарантій в умовах спеціального режиму господарювання призвело до порушення низки норм права, а саме: ст. 58 Конституції України, ст. 15 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [9] та інших.

Спеціальне інвестиційне законодавство України передбачає особливості вирішення спорів, що виникають у процесі здійснення інвестиційної діяльності. Так, ст. 19 Закону України «Про інвестиційну діяльність» встановлює, що спори, які виникають у результаті здійснення інвестиційної діяльності, розглядаються, відповідно, судом або третейським судом.

Отже, законодавством встановлено можливість для інвесторів звернутися як до суду, так і до третейського суду. Крім третейського суду, законодавець передбачає інститут міжнародного комерційного арбітражу. Правова природа інститутів міжнародного комерційного арбітражу та третейського суду є подібною, але міжнародний

комерційний арбітраж має більш вузьку спеціалізацію.

У ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» [10] зазначено, що спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. Усі інші спори підлягають розгляду в судах України або за домовленістю сторін – у третейських судах, у тому числі за кордоном. Отже, для іноземних інвесторів законодавство встановлює можливість звертатися також до міжнародних судових інституцій.

Одним з основних документів для вирішення інвестиційних спорів на міжнародному рівні є Конвенція «Про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами» 1965 р. [11], якою було створено Міжнародний центр із вирішення інвестиційних спорів.

Таким чином, іноземні інвестори мають більше можливостей у процесі реалізації права на захист, оскільки мають право звертатися в національні суди України, в третейський суд або міжнародний комерційний арбітраж, а також мають право на розгляд справ у інвестиційному міжнародному арбітражу.

Висновки з дослідження.

Все вищезазначене дозволяє зробити такі висновки:

1. Загальне законодавство України дозволяє інвесторам захищати свої права як у судовому порядку, так і за допомогою несудової системи захисту. Проте це законодавство має недоліки та не відображає специфіку інвестиційної діяльності.

2. Спеціальне законодавство щодо захисту прав інвесторів не відповідає цілям сталого розвитку, є застарілим та декларативним, а тому негативно впливає на інвестиційну привабливість України.

3. Для вирішення наявних проблем у сфері захисту прав інвесторів доцільно ухвалити спеціальні норми права, які будуть відповідати сучасним умовам інвестування та забезпечать чіткий механізм застосування державних гарантій захисту прав інвесторів без будь-яких обмежень.

Список використаних джерел:

1. Подцерковний О. П. Про проблеми застосування способів захисту порушеного права (на прикладі вимог про визнання права власності у

заставних відносинах) / О. П. Подчерковний // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". – 2012. – Т. 12. – С. 190-202.

2. Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення : монографія / Д. М. Притика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.

3. Хрімлі О. Г. Форми захисту прав інвесторів: поняття і класифікація / О. Г. Хрімлі // Юридична Україна. – 2015. – № 10-12. – С. 98-102.

4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та до інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

7. Про захист іноземних інвестицій в Україні : Закон України від 10.09.1991 № 1540а-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 616.

8. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та інших законодавчих актів: Закон України від 25.03.2005 № 2505-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 17; 17–19. – Ст. 267.

9. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

10. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. – № 19. – Ст. 80.

11. Про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : Конвенція від 18.05.1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_060.

В статье проанализировано общее и специальное законодательство Украины по защите прав инвесторов. Автором уделено внимание Закону Украины «О внесении изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины и в другие законодательные акты», который кардинальным образом изменил процессуальное законодательство Украины. В статье отмечается, что специальное законодательство по защите прав инвесторов не соответствует целям устойчивого развития, является устаревшим и негативно влияет на инвестиционную привлекательность Украины. Автором предложено принять специальные нормы права, которые будут соответствовать современным условиям инвестирования и обеспечат четкий механизм применения государственных гарантий защиты прав инвесторов без каких-либо ограничений.

Ключевые слова: защита прав инвесторов, общее законодательство, специальное законодательство, государственные гарантии, устойчивое развитие.

The article analyzes the general and special legislation of Ukraine for the protection of investors' rights. The author has paid attention to the Law of Ukraine "On Amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Judicial Proceedings of Ukraine and Other Legislative Acts", which radically changed the procedural legislation of Ukraine. The article notes that special legislation to protect investors' rights does not meet the goals of sustainable development, is outdated and negatively affects the investment attractiveness of Ukraine. The author proposes to adopt special rules of law that will correspond to modern investment conditions and provide a clear mechanism for applying state guarantees for the protection of investors' rights without any restrictions.

Key words: protection of investors' rights, general legislation, special legislation, state guarantees, sustainable development.

